

พระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา : ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางสังคม

The Buddhism in Cambodia : History Cultural and Social Relationship

สังเคราะห์โดย: ดร.อภิษฎา ศรีเครือคง

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

โดย : พระศรีวิสุทธิคุณ,ดร.,และคณะ

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ศาสตร์ การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม พระพุทธศาสนาของประเทศกัมพูชา
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคม และ วัฒนธรรม ของ พระพุทธศาสนาที่มีต่อประชาชนในประเทศกัมพูชา
3. เพื่อศึกษากระบวนการกิจกรรม ด้านการศึกษาพระพุทธศาสนาของ

พระสงฆ์ในประเทศกัมพูชา
๔. วิเคราะห์แนวโน้มและทิศทางด้านพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมในประเทศกัมพูชา

บทนำ

ศาสนาของประชาชนในราชอาณาจักรกัมพูชา ราชอาณาจักรกัมพูชานั้น ความเชื่อดั้งเดิมของประชาชน คือ นับถือตามบรรพบุรุษ ได้แก่ นับถือโลกธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ และผี ต่อมาได้รับเอาวัฒนธรรมอินเดียมาใช้ในพิธีกรรมต่างๆ โดยศาสนาแรกที่ประชาชนนับถือ ได้แก่ ศาสนาพราหมณ์ฮินดู ต่อมานับถือศาสนาพุทธนิกายมหายานและเถรวาทตามลำดับ ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งเริ่มเมื่อ พ.ศ.๑๗๒๔ ได้ทรงทำนุบำรุงศาสนาจนเจริญรุ่งเรืองและได้รับการนับถือจากประชาชนทุกระดับตั้งแต่กษัตริย์ลงมา และเป็นศาสนาประจำชาติของราชอาณาจักรกัมพูชาในปัจจุบัน ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาท ๙๕% นับถือศาสนาอิสลาม ๓% ที่เหลือนับถือศาสนาคริสต์และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

นับแต่ประเทศกัมพูชาได้ยอมรับพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ทำให้ศาสนานี้ได้เผยแพร่ไปอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ ที่สำคัญคือช่วงต้นคริสต์ศักราช โดยมีทั้งศิลาจารึกที่เป็นภาษาสันสกฤต และหนังสือจดหมายเหตุของจีนได้บันทึกความเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรทั้งสอง บางครั้งมีพระภิกษุสงฆ์เป็นตัวเชื่อมและพระสงฆ์เหล่านั้นมีบทบาทสำคัญมากที่สุดไม่เพียงแต่เป็นราชทูตเท่านั้น แต่ยังเป็นผู้เผยแพร่ศาสนาและศิลปวัฒนธรรมอีกด้วย

ภายในฉบับนี้:

วัตถุประสงค์การวิจัย	1
แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	2
เครื่องมือและวิธีการ	3
ผลการวิจัย	4
องค์ความรู้ที่ได้รับ	4
วิจารณ์	4

กัมพูชายุคก่อนประวัติศาสตร์

ประเทศกัมพูชา ถือว่าเป็นชนชาติที่มีอารยธรรมเก่าแก่มาช้านาน และมีอำนาจครอบครอง ผืนแผ่นดินหลายประเทศ เช่น บางส่วนของไทย พม่า ลาว และเวียดนาม ประเทศเหล่านี้ ล้วนเคยรับอารยธรรมจากกัมพูชาโบราณที่เรียกว่าขอมด้วยกันทั้งสิ้น ในขณะที่เพื่อนบ้านหรือกัมพูชาเองได้รับอิทธิพลจากที่อื่นนั่นคืออารยธรรมของอินเดีย แทนที่จะเป็นอารยธรรมจีนซึ่งเป็นประเทศใหญ่ที่อยู่ใกล้กว่า ในขณะที่เพื่อนบ้านอย่างเวียดนามกลับรับอารยธรรมจากจีนอย่างเต็มที่ เราสามารถแยกลักษณะการรับวัฒนธรรมอินเดียของกัมพูชาออกเป็นลักษณะดังนี้คือ

๑ **ด้านศาสนา** ชาวกัมพูชานับถือศาสนาพราหมณ์ทั้งนิกายไศวะ หรือไวศณพ ศาสนาพุทธทั้งนิกายมหายาน

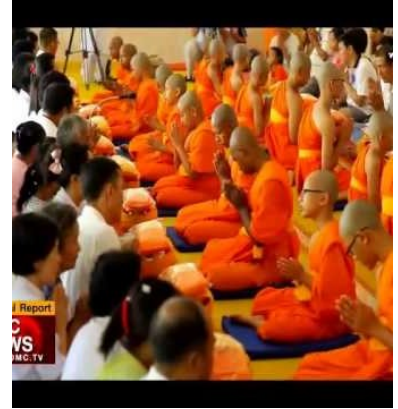
และเถรวาท

๒ **ด้านการเมืองการปกครอง** กัมพูชาได้คดลัทธิเทวราช วิชาญราช และพุทธราชา อันเป็นอุดมคติทางศาสนาของอินเดีย

๓ **ด้านการเป็นอยู่** ชาวกัมพูชานิยมรับประทานข้าวด้วยมือ โภคผ่านหัว นุ่งโจงกระเบน เทินของบนศีรษะ เหมือนชาวอินเดีย

๔ **ด้านภาษา** ภาษาสันสกฤตและบาลีมีอิทธิพลสูงสุด เป็นภาษาในราชสำนัก ใช้ทั้งจารึก ติดต่อขีดเขียนทั่วไป อิทธิพลทั้งสองภาษายังมีในภาษากัมพูชาปัจจุบันอีกด้วย

๕ **ด้านสถาปัตยกรรม** การก่อสร้างปราสาทราชวัง เทวาลัย การสร้างวัดอาราม การสร้างพระพุทธรูป การสร้างเขวรูปต่าง ๆ จนหลายคนกล่าวว่า ถ้าไม่มีอารยธรรมอินเดีย ก็ไม่มีปราสาท นครวัด นครธม เป็นต้น

การเข้ามาของพระพุทธศาสนาในกัมพูชา

ประเทศกัมพูชาได้รับอารยธรรมที่รุ่งเรืองมาจากอินเดียไว้เป็นมรดกตั้งแต่โบราณกาลมาแล้ว ถ้าดูตามที่ตั้งทางภูมิศาสตร์แล้ว เขมรอยู่ใกล้จีนมากกว่าอินเดีย น่าจะได้รับอารยธรรมจากจีนมากกว่า แต่เขมรกลับเลือกรับเอาอารยธรรมอินเดียมาเป็นสมบัติของชาติหลักฐานนี้บ่งบอกให้ทราบเป็นอย่างดีว่าอารยธรรมอินเดียมีความเจริญและเข้มแข็งมากกว่าจีนมาก โดยเฉพาะสมัยนั้น ศาสนาที่เขมรนับถือซึ่งรับมาจากอินเดียคือศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ

ทั้งสองศาสนาต่างพยายามชิงอิทธิพลกันอย่างหนักในหมู่ประชาชนธรรมดาไปจนถึงชนชั้นสูง พระราชวงศ์ในช่วงต้นๆ

ศาสนาพราหมณ์สามารถทำได้สำเร็จโดยยึดฐานชนชั้นผู้ปกครองได้มากกว่าอันจะเห็นได้จากราชสีห์อพรหมหักษัตริย์ของกัมพูชาตั้งแต่ยุคแรกเป็นต้นมา จนถึงราวพ.ศ. ๑๗๐๐ เศษ

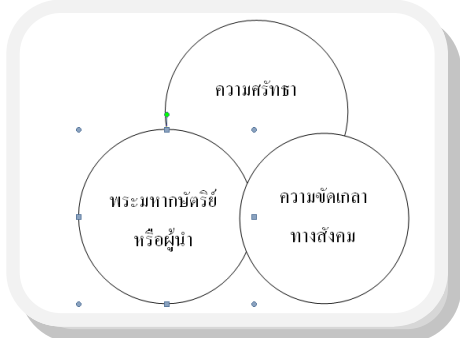
ล้วนมีนามเป็นสันสกฤตพระมหากษัตริย์กัมพูชา จึงกลายมาเป็นพุทธมามกะโดยสมบูรณ์ กัมพูชาได้รับพระพุทธศาสนาในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชส่งสมณทูตเข้ามาในสุวรรณภูมิ

อันมีพระโสณะและพระอุตระเป็นหัวหน้าคณะสายที่ ๘

นักปราชญ์ชาวกัมพูชาเชื่ออย่างมั่นคงว่าสุวรรณภูมินั้นหมายถึงดินแดนที่เป็นกัมพูชาปัจจุบันโดยอ้างหลักฐานของจีนหลายชิ้นถ้าเราเชื่อตามแนวคิดนี้แสดงว่ากัมพูชาเริ่มนับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทตั้งแต่นั้นมาแม้ว่ากัมพูชาจะได้รับพระพุทธศาสนาโดยตรงจากคณะพระธรรมทูตคือพระโสณะและพระอุตระอันเป็นนิกายเถรวาท หรือหินยาน แต่กลับไม่เจริญรุ่งเรืองเพราะต่อมาพระพุทธศาสนาแบบมหายานและศาสนาพราหมณ์นิกายไศวะ และไวศณพ

ได้เข้าเจริญมั่นคงแทนโดยมีภาษาสันสกฤตเป็นภาษาสำคัญของราชวงศ์และของพวกพราหมณ์ผู้ทำหน้าที่สื่อกลางระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าแนวความคิดของศาสนาทั้งสองนี้ได้หยั่งรากลึกลงในหัวใจของชาวกัมพูชาทุกคนตั้งแต่ชนชั้นปกครองจนถึงประชาชนธรรมดาผลงานที่บ่งบอกถึงความศรัทธาที่มีมั่นคงแน่วแน่ต่อศาสนาของพวกเขาคือการก่อสร้างศาสนสถานด้วยหินศิลาของทั้งสองศาสนาเกือบ ๒,๐๐๐ แห่งทั่วแผ่นดินกัมพูชา ลาว เวียดนาม ซึ่งแต่ละแห่งสร้างได้อย่างใหญ่โตมหึมา ผู้ที่ไม่มีศรัทธามั่นคง

กระบวนการสร้างความสัมพันธ์ทางศาสนา และวัฒนธรรม ในประเทศกัมพูชา

ความขัดเกลาทางสังคมเกิดขึ้นได้ด้วยการส่งเวลาที่ยาวนานในการนับถือพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากชนชั้นนำตลอดมา ทำให้ชาวกัมพูชามีศีลธรรม คุณธรรม กิจกรรมทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น งานทอดกฐิน ผ้าป่า เทศนามหาชาติ หรือพิธีชีวิต เช่น งานศพ เป็นกิจกรรมที่ต้องทำร่วมกันของสังคม เป็นกิจกรรมที่ประสานโลกประสานธรรมเข้าด้วยกันเสมอ สังคมกัมพูชาเป็นสังคมเกษตรกรรม มีชีวิตอยู่แบบต้องพึ่งพา และมีความเอื้ออาทร เพราะเหตุจากผลกระทบทางการเมืองถึงกับต้องพึ่งพาการช่วยเหลือจากนานาชาติ

แนวโน้มและทิศทางของพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมในประเทศกัมพูชา

แนวโน้มและทิศทางของพระพุทธศาสนาที่มีความมั่นคงถาวรหรือเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสำคัญ ๔ ประการ คือ

- ๑) การเมืองการปกครอง
- ๒) การบริหารจัดการ
- ๓) ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม และ
- ๔) วิถีชีวิตของประชาชน

การเผยแพร่ของพระพุทธศาสนาเข้าสู่ดินแดนกัมพูชา

การเผยแพร่ของพระพุทธศาสนาเข้าสู่ดินแดนแถบนี้มีด้วยกัน ๒ ทาง คือทางบกและทางน้ำในทางบกนั้นพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ตามพ่อค้าขบวนเกวียนซึ่งเดินทางค้าขายตามเมืองใหญ่ในเขตอินเดีย และนอกเขตอินเดีย ส่วนทางทะเลได้ตามพ่อค้าเดินทะเลเข้าสู่ดินแดนแถบนี้ตามธรรมเนียมชาวพุทธแม้จะเป็นพ่อค้าก็ตามเวลาเดินทางไกลครั้งที่หนึ่งมักจะนิมนต์พระสงฆ์หรือพระพุทธรูปเอาไปด้วยเพื่อป้องกันอันตรายตามทางผ่านและเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของการค้าขายด้วย

หลักฐานทางด้านพระพุทธศาสนาที่ปรากฏเห็นในภูมิภาคนี้

ภาคตะวันออก ประเทศจามปา (ภาคใต้ของเวียดนาม) เป็นดินแดนของชาวจามในอดีต นับถือพระพุทธศาสนา มีนิกายที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ ๒ นิกาย คือ นิกายอารยะ สัมมัตตินิกาย และสรวาสติวาทนิกาย

ภาคตะวันออกเฉียงตอนกลาง ประเทศพนม (พูนัน) หลักฐานของจีนกล่าวว่า พระเจ้าหุน เทียน (โกณฑัญญะ) พระนางเสียวอี (โสมมา)

ภาคตะวันตกตอนกลาง อันเป็นที่ตั้งประเทศไทยในปัจจุบัน มีจารึกกล่าวว่า"เย ธมมา"

ภาคตะวันตก ประเทศมอญ (ประเทศพม่าในปัจจุบัน) มีลานทองหลายแผ่นจารึกว่า เย ธมมา

แหลมมาลายู (มาเลเซีย) ในหลักฐานของฝ่ายจีนกล่าวว่า ณ ที่นี้มีรัฐเล็กๆ ถึงตามวัฒนธรรมอินเดีย ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๒ เรียกอาณาจักรเหล่านี้ว่า อาณาจักรศรีวิชัยและลังกาสุกะ

หมู่เกาะสุมาตรา (อินโดนีเซีย) มีศิลาจารึกหลายแห่งพบศิลาจารึกของพระเจ้ามุลวรมันในเมืองกูโต เกาะบอร์เนียว และศิลาจารึกของพระเจ้าปุลวรมัน ณ ภาคตะวันตกของเกาะชวาที่นี้พบพระพุทธรูปที่ ปังกรหลายองค์ ศิลปะอมราวดี

พระพุทธศาสนาสมัยเมืองพนม (พูนัน) (พ.ศ. ๕๔๓ - พ.ศ.)

ราว พ.ศ. ๕๔๓ ถึง พ.ศ. ๑๐๙๓ คำว่า พนม แปลว่า ภูเขา ชาวจีนเรียกอาณาจักรนี้ว่า พูนัน (Funan) บางทีเขียนเป็น ฟูนาน โปหน่า และ ฟุหน่า ก็มี ในศิลาจารึกภาษาสันสกฤต เรียกว่า วรวานี เมืองหลวงตั้งอยู่ที่เกาะตันหมัน อำเภอกันตัง จังหวัดตาแก้ว เรียกว่ากรุงโคกธลอก เรียกเป็นภาษาสันสกฤตว่าอังกะปุระ เมืองนี้เป็นเมืองหลวงราว ๓๐๐ ปี ประวัติศาสตร์ของกัมพูชา ยุคนี้คลุมเครือมานาน เพราะมีหลักฐานให้สืบค้นได้น้อยมาก หลักฐานโดยมากจึงอาศัยจดหมายเหตุของจีนเป็นหลัก

นอกจากนั้นเรายังได้หลักฐานจากราชทูตของพระเจ้าชุนกวนที่เดินทางมายังอาณาจักรพูนัน

วิธีดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยอาศัยวิธีศึกษาจากเอกสาร (Document) ที่เกี่ยวข้องกับ การศึกษาพัฒนาการของพระพุทธศาสนา รูปแบบการจัดการศึกษา และสภาพปัญหาการจัดการศึกษาของ คณะสงฆ์ในประเทศกัมพูชา โดยเอกสารที่ใช้เป็นแหล่งอ้างอิงจะมาจากแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่หนังสือหรือเอกสารต่าง ๆ ที่เขียนเป็น ภาษาเขมร (Khmer Language) ข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ งานวิจัย วิทยานิพนธ์

นามว่า กังไถ่ (Kang Tai) และ จูหยิง (Chu Ying) เดินทางมา พ.ศ. ๗๖๘ ได้เข้าเฝ้ากษัตริย์แห่งพูนัน ด้วย เมื่อเดินทางกลับได้เขียนรายงานการเดินทาง เก็บไว้ แต่โชคร้ายที่รายงานฉบับดังกล่าวได้สูญหายไป จึงเหลือแต่หลักฐานรายงานการเดินทางมา พูนันในจดหมายเหตุของจีนเท่านั้น คณะทูตจีนนี้ นับเป็นชุดแรกที่มาเยือนราชสำนักกัมพูชาอย่างเป็นทางการ

ที่ตั้งของพูนัน

เกี่ยวกับสถานที่ตั้งอาณาจักรพูนันนี้ ได้มีความเห็นขัดแย้งกันหลายคน จึงขอยกบางท่านมาดังนี้

๑. ศาสตราจารย์อองรี เดนย์ กล่าวว่าอาณาจักรพูนันตั้งอยู่ที่เวียดนามภาคใต้บริเวณปากแม่น้ำโขงคือ เมืองออกแก้วปัจจุบัน ซึ่งปัจจุบันได้ค้นพบเหรียญและซากโบราณสถานภายในเมืองนี้
๒. สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรคุณ) กล่าวว่า อาณาจักรนี้

น่าจะอยู่ที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย เพราะคำว่า พนม มีความหมายตรงกับคำว่า พูนัน โดยเฉพาะเมืองพนม

๓. ศาสตราจารย์บวสเซอร์เรียวชาวฝรั่งเศสได้กล่าวว่าอาณาจักรนี้ตอนแรกน่าจะมีศูนย์กลางอยู่ในภาคกลางของไทยบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (ต่อมานักโบราณคดี ท่านนี้ก็ได้เปลี่ยนแนวคิดแล้ว) กษัตริย์ที่ปกครองอาณาจักรพูนันหรือพนม

หนังสือ ตำราวิชาการ วารสาร ในภาษาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

จึงใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content analysis) เพื่อจับประเด็นสำคัญและสังเคราะห์องค์ความรู้ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า

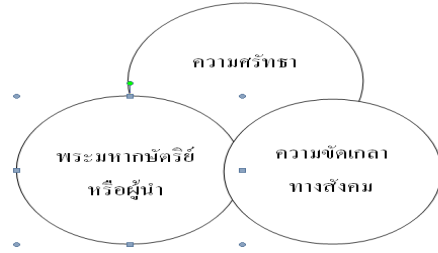
๑) พระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแพร่ในดินแดนที่เรียกว่ากัมพูชา ตั้งแต่สมัยหลังสังคายนาครั้งที่ ๓ เสร็จเรียบร้อยแล้ว พระมหากษัตริย์ทรงยอมรับพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการปฏิบัติ สืบทอดกันมาเป็นยุคสมัย คือ (๑) ยุคพูนัน ซึ่งมีลักษณะของพระพุทธศาสนานิกาย (๒) ยุคเจนละ ซึ่งมีลักษณะเป็นพระพุทธศาสนานิกาย (๓) ยุคพระนครซึ่งพระพุทธศาสนาถึงความเจริญถึงขีดสุดในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งนับว่าเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนา และ (๔) ยุคหลังพระนคร พระพุทธศาสนาเถรวาทได้รับการยอมรับมากขึ้น แต่ในระยะที่เขมรแดงมีอำนาจ พระพุทธศาสนาถูกปราบปรามจนสิ้นสูญ พอหมดยุคของเขมรแดงแล้ว พระพุทธศาสนาได้รับการฟื้นฟูอีกครั้ง จนกระทั่งเป็นศาสนาประจำชาติที่ได้รับการบรรจุไว้ในกฎหมายรัฐธรรมนูญ ๒) เมื่อพระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแพร่ในประเทกัมพูชาแล้ว ได้มีการจัดการด้านพระพุทธศาสนาเพื่อให้อสอดคล้องกับความเป็นจริงของแต่ละยุค กระทั่งในปัจจุบัน การจัดการด้านการปกครอง คณะสงฆ์กัมพูชาเมืองการปกครองสูงสุดโดยมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นผู้นำทั้งฝ่ายมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย และมีการปกครองคณะสงฆ์ระดับรัฐระดับชาติ พระสงฆ์มีความตระหนักรู้ถึงประวัติศาสตร์ มีความเป็น “พระสงฆ์ของชาวบ้าน” การจัดการด้านการศึกษา ปัจจุบันเมืองการศึกษโดยอิสระคือจัดการเรียนการสอนที่วัด และองค์กรที่รัฐบาลอุปถัมภ์ มีสถาบันการศึกษาที่มีความพร้อมที่จะรองรับการเปิดประชาคมอาเซียน เช่น มหาวิทยาลัยพุทธศึกษา ๓) ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนาได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประเทศกัมพูชาด้วยระยะเวลาอันยาวนาน เป็นเหตุให้สังคม วัฒนธรรมและพระพุทธศาสนาพัฒนาการเป็นกระบวนการเสริมสร้างซึ่งกันและกันอย่างเหนียวแน่น ประชาชนยึดมั่นในพระรัตนตรัย แล้วแสดงออกมาด้วยการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ตามเทศกาล เช่น วันธรรมสวนะ มีประเพณีสิบสองเดือนที่เชื่อมโยงระหว่างความเชื่อทางพระพุทธศาสนากับวัฒนธรรมประเพณี สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดกระบวนการ “วิถีพุทธแบบกัมพูชา” แม้ว่าประเทศกัมพูชาเคยตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส แต่อิทธิพลของฝรั่งเศสไม่สามารถเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมเชิงพุทธได้ แม้ถูกเขมรแดงปราบปรามชนิดที่เรียกว่าสิ้นซาก แต่ได้รับการฟื้นฟูอีกครั้ง ทำให้พระพุทธศาสนายังคงเป็นตัวเชื่อมระหว่างสังคมกับวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี ๔) ในอนาคต แนวโน้มและทิศทางของพระพุทธศาสนา ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบทางสังคมและวัฒนธรรมที่จะกำหนดทิศทางว่าพระพุทธศาสนาจะขับเคลื่อนไปในทิศทางใดและอย่างไร ในขณะเดียวกัน องค์กรทางพระพุทธศาสนา พระสงฆ์และประชาชน อาจจะต้องเรียนรู้กระแสความก้าวหน้าทางวัตถุอย่างรู้เท่าทัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้กำลังเข้ามาพร้อมกับการเปิดประเทศ ทั้งนี้เพื่อท้าทายพลังแห่งจิตวิญญาณ และพลังแห่งศรัทธาในพระรัตนตรัยของแต่ละคนด้วย

วิจารณ์

แนวโน้มและทิศทางของพระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา เป็นสิ่งที่เดินเคียงข้างกันกับสังคมและวัฒนธรรมสำหรับชาวกัมพูชาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ผ่านการกระทบกระทั่งให้เกิดความกระเทือนโดยฝรั่งเศส เจ้าถึงยุคของการกวาดล้างจนสิ้นซากโดยรัฐบาลเขมรแดง ผ่านยุคฟื้นฟู บูรณ์ปฏิสังขรณ์เข้าสู่การจัดโครงสร้างที่ชัดเจนโดยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ที่ถือว่าเป็นจุดแข็งและคาดว่าจะมีผลในทางบวกมากกว่าลบ ถ้าเงื่อนไขทางการเมืองการปกครองยังไม่เปลี่ยนแปลง ในส่วนของวัฒนธรรมเชิงพุทธก็จะมีพลังประคับประคองบทบาทหน้าที่ในการชี้ทางบรรเทาทุกข์ ซึ่งสุขเกษมศานต์ให้กัมพูชาได้อย่างโดดเด่น แต่กระนั้น เมื่อสังคมพัฒนาก้าวหน้าขึ้น ไปด้วยจะเป็นเทคโนโลยีใหม่ ธุรกิจเชิง

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

กระบวนการสร้างความสัมพันธ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมในประเทศกัมพูชา

ความขัดเกลาทางสังคมเกิดขึ้นได้ด้วยการสั่งสมเวลาที่ยาวนานในการนับถือพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากชนชั้นนำตลอดมา ทำให้ชาวกัมพูชามีศีลธรรม คุณธรรม กิจกรรมทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น งานทอดกฐิน ผ้าป่า เทศนามหาชาติหรือพิธีชีวิต เช่น งานตาย เป็นกิจกรรมที่ต้องทำร่วมกันของสังคม เป็นกิจกรรมที่ประสานโลกประสานธรรมเข้าด้วยกันเสมอสังคมกัมพูชาเป็นสังคมเกษตรกรรม มีชีวิตอยู่แบบต้องพึ่งพา และมีความเอื้ออาทร

เพราะเหตุจากผลกระทบทางการเมืองถึงกับต้องพึ่งพาการช่วยเหลือจากนานาชาติ แต่สำหรับชาวกัมพูชาแล้วยังต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันมีความเอื้ออาทรต่อกันในประเทศด้วย นี้อีกหนึ่งองค์ความรู้ที่ได้รับถ่ายทอดมาจากพระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

- จิ่ง ลากูตีร์. เขมรในทัศนะเจ้าโรมคมสิหนุ. แปลโดยสว่างวงศ์พิวพันธ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๑.
- จ่านงค์ ทองประเสริฐ. ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๔.
- ชาติ เปรมฤดี. ฆะตกรรมพระพุทธศาสนาระหว่างสงครามในสาธารณรัฐเขมร. กรุงเทพฯ : ชูติมาการพิมพ์, ๒๕๑๗.
- เดวิด แซนด์เลอร์. ประวัติศาสตร์กัมพูชา. แปลโดยพรธมงาม เจ้าธรรมสาร และคณะ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.
- ถนอม อานามวัฒน์. ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างไทย-เขมร-ญวน. กรุงเทพฯ : แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๒๓.
- ทองสิบลี สุคะมารัก (ผู้แปล). พระพุทธศาสนาในกัมพูชา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๕.
- ธิดา สารยา. อามาจักรเจนละ. กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์เนคปรีนตีงเซนเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๐.
- ธิดิต บัวคาศรี. ประวัติศาสตร์กัมพูชา. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.
- ธีรภาพ โลหิตกุล. นครวัด นครธม. กรุงเทพฯ : บริษัทภัคธรรค, ๒๕๔๓.
- ธีระ นุชเปี่ยม. การพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองกัมพูชา. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คปไฟ, ๒๕๔๒.

พานิชเพิ่มขึ้นในเมืองใหญ่ เช่นเสียมเรียบ พระตะบอง กำปงจาม ตาแก้ว พนมเปญ ก็อาจปรับตัวทางวัฒนธรรมหรือรับมือกับสิ่งใหม่ๆไปพร้อมกันด้วยเช่นกัน

บรรณานุกรม

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- ศิลปากร, กรม. ทะเบียนโบราณวัตถุสถานทั่วราชอาณาจักร. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๑๖.
- เคงเหลียง สิปปเรือง. ประวัติพระถังซัมจั๋ง. กรุงเทพฯ : ๑๐๑ freelance, ๒๕๔๒.